

УДК 37.012.1

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2024-108-1-206-214>

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ФІЛОСОФІЇ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ФАКУЛЬТЕТУ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА ПСИХОЛОГІЇ

В. М. Скиртач

ORCID 0000-0001-9726-8553

Р. С. Мартинов

ORCID 0000-0002-5328-5666

У запропонованій статті представлено змістовне обґрунтування особливостей стратегій викладання філософії для студентів факультету спеціальної освіти та психології.

Доведена необхідність подолання обмеженості їх власної спеціальності через звернення до більш узагальненого теоретичного дискурсу. Досліджені основні диспозитивні стратегії та з'ясовано, що філософія відкидає фрагментарне дослідження особистості як сукупності реакцій або соціальних ролей, а розглядає її таким чином, яким вона творить власне існування у світі, яка живе тут і тепер. Саме для розуміння такої людини потрібно показати студентам психологам і дефектологам її основні виміри: онтологічні, соціальні, аксіологічні, до яких і відноситься поняття норми.

Досліджено, що проблематика концептуалізації норми постає у зв'язку з всеосяжною кризою сучасного суспільства, форми прояву якого різноманітні – посилення тоталітаризму, тероризму, війни, зростання девіантної поведінки. Уявлення про норму та девіантність має надзвичайно важливе не тільки філософське, а й психологічне та дефектологічне значення. Проблема полягає в тому, щоб у філософському контексті розкрити студентам факультету спеціальної освіти та психології онтологічну і дискурсивну специфіку концептуалізації проблеми норми.

У роботі представлені основні варіанти розуміння норми у сучасній науковій парадигмі та обґрунтовані переваги гуманістичної позиції, для якої нормою є суб'єкт, який самоактуалізується та самовдосконалюється.

Ключові слова: філософія, норма, девіантність, стратегії навчання, дискурс, суб'єкт.

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Світ філософії настільки багатомірний, що його дуже важко вмістити у «прокрустове ложе» навчального процесу. Тому часто філософія як навчальна дисципліна або являє собою еклектичну суміш різноманітних тем, переважно історико-філософських, викладання яких відбувається як перекази оповідей про певні персони та ідеї; або залишається на недосяжній теоретичній верховині, демонструючи студентам досконалі теоретичні узагальнення, які жодним чином не співвідносяться із їх професійними запитами.

Але філософія, відповідаючи на актуальні питання про норму і патологію людського буття, долаючи позитивістські погляди на людину і хворобу тощо, може активно використовуватися як певна методологія психології та дефектології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми й на які спирається автор. Попри те, що поняття норми є одним з базових понять сучасної філософії, його тлумачення викликає досить значні складнощі. Це пов'язано з тим, що підстави й глибинні механізми зародження феноменів, що детермінують генезу даного поняття, зафіксувати надзвичайно важко, оскільки воно приховано від безпосереднього спостереження дослідника. До того ж явища, які виростають на обмеженій кількості підстав, і їх форми прояву бувають настільки різними, що встановити їх якість, напрямок розвитку, позитивність або негативність та інші характеристики видається ще більш відповідальним і складним завданням.

Тим часом норма – це саме той елемент соціального, який здатний трансформувати його, оскільки він активний за своєю природою та має динамічний процесуальний характер взаємодії із патологією.

Сучасні дослідження показують, що важливе місце в гуманітарному дискурсі починають займати розвідки в суміжних з філософією сферах когнітивістики, соціології, етнології та лінгвістики. Проблематика думок з проблем концептуалізації норми за останні роки свідчить про зародження якісно нового дискурсу про гуманізм, відмінного від дискурсу Модерну. Так, А. Афтаб і М. Рашед досліджують соціальну девіацію, що стосується дій або поведінки, які порушують соціальні норми. Вони здійснюють ґрунтовний огляд основних концептуальних стратегій, які обговорювалися як засоби розрізнення психічного розладу та соціального відхилення, та приходять до висновку, що сучасні філософські стратегії не пропонують чіткої лінії розмежування між безладдям і девіантністю, але вони допомагають висвітлити відповідні міркування. На їх думку, відмінність між розладом і

девіантністю не просто виявляється, але й приводить до конкурентних ціннісних дискурсів і відповідного відношення (Aftab, & Rashed, 2021).

Хаві Карел вважає норму певною стигмою і негативним стереотипом у поведінці та психічних станах, що нав'язаний людству медичним дискурсом, і пропонує демедикалізацію та переакцентування на гуманітарний дискурс (Carel, 2023).

Роберт Чепмен, Хаві Карел досліджують парадигму нейрорізноманіття як альтернативу домінувальному медичному підходу до психіатричних і когнітивних порушень. Вони вважають, що з медичної точки зору існує відносно обмежений стандарт для виду норми з точки зору психічного функціонування: якщо людина виходить за рамки цієї норми, а також страждає від інвалідності до «клінічно значущого» рівня, то буде вважатися, що у неї психічний розлад.

Дослідники показують, що поняття нормального функціонування отримало різку критику, оскільки адаптивна генетична різноманітність і пластичність, виявлені у людей, роблять вразливою ідею про існування обмеженої функціональної норми. Існують також внутрішні концептуальні проблеми, які виникають при спостереженні норм функціонування виду. Це виражено в DSM-5, де поняття «дисфункція» більше ґрунтується на оцінних судженнях, ніж на наукових відкриттях. Навпаки, парадигма нейрорізноманітності вважає нейрокогнітивну різноманітність само собою нормою і постулює таку різноманітність як бажане та цінне для людини (або будь-якої людської групи) як таке (Charman, 2021; Singer, 1999, с. 628).

Анн-Марі Ганьє-Жульєн використовує епістемічну структуру несправедливості, щоб поширити чинний нормативний аналіз надмірної медикалізації на психіатрію та піддає критиці надмірну медикалізацію норми, розглядаючи медикалізацію як процес, при якому немедичний стан перетворюється на медичну категорію. Яскравими прикладами цього є посттравматичний стресовий розлад, великий депресивний розлад тощо. Дослідниця переймається, що тепер людині може бути поставлений цей діагноз, якщо він відповідає діагностичним критеріям, що може спричинити збільшення поширеності цього розладу. Гірше того: це може означати діагностику психічних розладів у людей, які страждають від звичайної печалі, пов'язаної з процесом скорботи (Gagné-Julien, 2021).

Сучасна закордонна думка розширює звичні на наших теренах межі нормальності. Так, Айрін Грейс Андал досліджує трансчоловічу вагітність, показуючи її спочатку у дискурсі моралізаторства та патологізації. Моралізація критикує «штучний» характер трансвагітності, а патологізація розглядає трансвагітність як скоріше «ненормальну». Далі він стверджує, що візуальне відображення трансвагітних тіл не є формою відчуження або

отримання визнання, а скоріше призупиненням моралізації та патологізації трансідентичностей. Враховуючи, що трансваги все ще є новим предметом філософських досліджень, ця робота сподівається зробити свій внесок у літературу, розкриваючи деякі етичні аспекти трансвагітності при зіставленні їх у кіберпросторі (Andal, 2019).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Попри поширеність і плідність сучасних дискусій щодо різних аксіологічних концептів, зокрема поняття норми, значущість його для майбутніх фахівців психологів і дефектологів, майже не представлено у викладанні курсу філософії.

Формулювання цілей статті. Метою запропонованої статті є дослідження особливостей викладання філософії для студентів факультету спеціальної освіти та психології, доведення необхідності подолання обмеженості власної спеціальності через звернення до більш узагальненого теоретичного знання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Головною метою ініціаторів сучасного критико-рефлексивного ставлення до стратегії гуманізму є осмислення її без настанов та ілюзій методологічної культури епохи Модерну, роз'яснення небезпеки ставлення до цієї стратегії як до єдино легітимної, твереза оцінка її екзистенційних наслідків, її реальних можливостей у розв'язанні корінних проблем самозбереження сучасної техногенної цивілізації.

У сучасній науковій парадигмі представлені такі варіанти розуміння норми:

– Статистичний, який тлумачить нормальність як певний усереднений стандарт. Таке тлумачення демонструє викривлене розуміння людини, наприклад, талановитість при такому підході не є нормальністю, а людина, що п'є, нормальною (за умови, що так поводитьсь більшість її соціальної групи).

– Адаптаційний, у якому нормальність вважається вмінням пристосовуватися, адаптуватися. Але, на жаль, широко розповсюдженими є різні варіанти патогенних компенсацій як прикладів адаптації, прибираючи зовнішні прояви розладу, така компенсація консервує та посилює їх. Тут виникають проблеми із розумінням поняття адаптованості, оскільки психічні розлади, захворювання, відхилення також можна розглядати як приклади адаптації. Крім того, здатність соціально адаптуватися до чого завгодно і на будь-якому рівні указує на нерозвиненість суб'єкта.

– Психопатологічний підхід виходить із трактування норми як відсутності симптомів хвороби. Тут варто зауважити, що у різному соціокультурному середовищі різні симптоми захворювання, і суб'єкт, який не має симптомів хвороби, скоріше виключення, ніж правило. Поступово поняття норми пересувається до кордонів самого суб'єкта. Кожний суб'єкт розглядається у динаміці порівняно із самим собою (яким був і яким став). Проблема норми при цьому втрачає своє значення.

– Гуманістичний, для якого важлива норма сама по собі, без зв'язаності із патологією. Такий підхід безпосередньо пов'язаний з теорією суб'єкта. Нормою є людина, що самоактуалізується та самовдосконалюється. Він ефективно сприймає реальність, приймає себе самого, людей, природу, не відчуває тривоги, провини, йому притаманна простота, безпосередність, сконцентрованість на меті, відповідальність за власну долю тощо.

Е. Фромм вважає рисами норми продуктивну діяльність, емоційний зв'язок суб'єкта із зовнішнім світом, розвиток інтелекту через емоції та переживання та ін.

Різність характеристик норми звужує можливості їх вживання в діагностиці. Поняття норми супроводжується численними мініреволюціями в соціальній сфері в умовах сучасності. Початок цим революціям був покладений психоаналізом, що несвідомо розхитав основи пуританських уявлень. Поступово до революційних груп борців за власні права стали відноситися не тільки жінки, а й інваліди, кольорові, бідні тощо. До таких груп у сучасності може бути включена і молодь, оскільки теоретичне і практичне ставлення до неї останнім часом також суттєво змінюється. Розробляється нова ідеологія дитинства. Тобто, якщо раніше нормальним було те, що пов'язано із білим, заможним, дорослим, здоровим чоловіком, то через плюралістичний характер сучасної культури Заходу відбувається релятивізація традиційних уявлень. Статичні уявлення про нормальність та ненормальність належать до числа традиційних. Релятивізація нормальності означає виявлення останнього свого конвенціонального, умовного характеру, що показує свою соціокультурну детермінованість. М. Фуко, характеризуючи розвиток сучасних понять, що торкаються таких галузей, як психіатрія, медицина, право тощо, з'ясовує неприродність багатьох норм, що, зрештою, слугують певним способом виконання влади, маскуючи справжні цілі певними клінічними, ідеологічними та правовими деклараціями.

На наш погляд, студентам потрібно показати дискурсивну природу норми: як певне явище представлено у дискурсі, так до нього і відносяться. Так, наприклад, гомосексуалізм ще у середині ХХ ст. розглядався як злочин,

відповідно, його прибічників чекало покарання, у 70-х роках, його розглядали як сексуальне збочення, у XXI ст. як варіант норми.

Якщо йдеться про життя суб'єкта, то складно чітко віднайти норму та патологію. Екзистенціальна філософія взагалі відмовляється розв'язувати питання норми та патології та основний акцент переносить на дослідження можливостей суб'єкта. Як фізичне, так і психічне здоров'я суб'єкта в екзистенціальній філософії пов'язане з авторством самого життя, автентичним існуванням. Ми виходимо з існування трьох рівнів психічного здоров'я: вищий (рівень реалізації діяльності), середній (особистісно-смысловий), нижчий (психофізіологічний), які і є нормою розвитку. Талановитість кожної дитини є нормою. Головний напрямок психологічної, дефектологічної та педагогічної роботи міститься в розвитку вищих психологічних здатностей. Вони є найбільш податливі для психолого-педагогічного впливу, їх розвиток компенсує недостатність нижчих процесів. При цьому, слід враховувати недостатність звичайних психолого-педагогічних засобів, які розраховані на звичайних дітей, натомість є попит особливих способів навчання.

Критико-рефлексивне ставлення до модерних ідей гуманізму генетично споріднене із філософською спадщиною Ф. Ніцше, М. Гайдеггера тощо, у якій зародилася підозра, що практика реалізації проекту Просвітництва формує зовсім не те суспільство, про яке мріяли мислителі Модерну. Ініціатори проекту Просвітництва прагнули емансипувати людину від опіки з боку релігії, яка вважала людину нездатною використовувати свій розум без розпоряджень з боку іншого. Їх стратегічною метою було звільнення суб'єкта від усіх форм поневолення, формування його як автономного, як самоцілі. Але після виникнення цього проекту виявилось, що спроба його ініціаторів замінити релігійний міф порятунку гранд-нарративом про повну емансипацію людства за допомогою соціального і наукового прогресу не досягла успіху. Фінальним результатом трьохсотрічних спроб здійснення інтенцій Просвітництва розуміння норми, як розумності, а патології, як відхилення від розумності, стала не повна емансипація людини, як очікувалося, а нова незмірно досконаліше форма її поневолення, тобто форма приборкання, дисциплінарного насильства, дресування, тотального контролю і маніпулювання всіма сферами її активності – сферами бажань, мислення, дій.

Проте, в 70-і роки XX ст. у західних країнах була прийнята багатьма дослідниками в якості основного пояснювального принципу взаємодії між людьми егоїстична модель суб'єкта, розроблена за часів холодної війни. У зв'язку з цим думка бюрократів про те, що вони працюють на благо суспільства є брехнею, бо тоді суспільство має розділяти одні спільні цілі,

бути здатним на самопожертву та альтруїзм. Але така концепція не може існувати в суспільстві, де впроваджений концепт корисливого суб'єкта, який орієнтований виключно на власний інтерес. Ідеї британського антипсихіатра Р. Лейнга руйнували інститут державної психіатрії, вони вибивали її основу. На думку Лейнга, психіатрія була хибною наукою, яка використовується як інструмент політичного контролю і придушення, що склеює жорстоке суспільство, яке розпадається. Поняття нормальності й ненормальності не мали точного визначення в реальності. Ненормальний – це зручний ярлик, який навішують на тих, хто намагається вислизнути з під контролю.

Мислителі постмодерну однак стають в прагненні викрити, розхитати та подолати модерний гуманізм як замасковану форму поневолення суб'єкта. Розходяться ж між собою постмодерністи в розумінні особливостей реального шляху визначення того, що є нормальним, а що патологічним. Вони переконані в тому, що модерні ідеї гуманізму як неминуча форма поневолення особистості, вдосконалюються, використовуючи новітні досягнення всіх наук, включаючи й «науки про людину».

Висновки й перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Таким чином, можна дійти висновку, що викладання філософії для студентів факультету спеціальної освіти та психології має включати філософські дискусії, протягом яких з'ясовуються актуальні проблеми природи людини, її екзистенціальні, онтологічні, соціокультурні та антропологічні виміри, зокрема, проблеми норми. Потрібно проводити думку, не дивлячись на те, що норма дотепер була іграшкою в руках влади, що дійсна нормальність, вільна від терору влади, все ж таки можлива. Але її концептуалізація можлива не в рамках психіатрії, а в межах філософії. Встановлюючи межу між розумом та ненормальністю, ми визначаємо не тільки ненормальність, але й розум як певну нормативність. Для нас важливо показати студентам, що найбільш методологічно плідною є ідея про те, що особистий психологічний розвиток дітей із серйозними фізичними вадами, наприклад, сліпоглухих дітей, не має дефектологічної специфіки, а, навпаки, у «чистому вигляді» може відображати такі загальні норми індивідуального людського розвитку як талановитість.

Література

1. Aftab, A., Rashed M. Mental disorder and social deviance. *International Review of Psychiatry*, 2021. Vol 33. Issue 5. P. 478-485.
2. Andal, Aileen Grace. Self-Shooting Uterus-Owners: Examining the Selfies of Pregnant Transmen within the Politics of Human Reproduction. *Changing Societies and Personalities*, 2019. 3 (1). P. 36-51. URL: https://www.researchgate.net/publication/352358156_Self-Shooting_Uterus-Owners_Examining_the_Selfies_of_Pregnant

- Transmen_within_the_Politics_of_Human_Reproduction (дата звернення: 8.01.2024).
3. Carel, Havi. Vulnerabilization and De-pathologization: Two Philosophical Suggestions. *Philosophy, Psychiatry, and Psychology*, 2023. 30 (1). P. 73-76. doi:10.1111/josp.12456
 4. Chapman, Robert, Carel, Havi. Neurodiversity, epistemic injustice, and the good human life. *Journal of Social Philosophy*, 2022. Volume 53, Issue 4. P. 614-631. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/josp.12456> (дата звернення: 10.12.2023) doi:10.1111/josp.12456
 5. Gagné-Julien, Anne-Marie. Wrongful Medicalization and Epistemic Injustice in Psychiatry: The Case of Premenstrual Dysphoric Disorder. *European Journal of Analytic Philosophy*, 2021. 17 (2). P. 5-36. doi:10.15826/csp.2019.3.1.059

References

1. Aftab, A., Rashed, M. (2021). Mental disorder and social deviance. *International Review of Psychiatry*. Vol 33. Issue 5. P. 478-485 (eng).
2. Andal, Aireen Grace (2019). Self-Shooting Uterus-Owners: Examining the Selfies of Pregnant Transmen within the Politics of Human Reproduction. *Changing Societies and Personalities*. 3 (1). P. 36-51. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/352358156_Self-Shooting_Uterus-Owners_Examining_the_Selfies_of_Pregnant_Transmen_within_the_Politics_of_Human_Reproduction (date of appeal: 8.01.2024) (eng).
3. Carel, Havi (2023). Vulnerabilization and De-pathologization: Two Philosophical Suggestions. *Philosophy, Psychiatry, and Psychology*. 30 (1). P. 73-76. DOI:10.1111/josp.12456 (eng).
4. Chapman, Robert, Carel, Havi (2022). Neurodiversity, epistemic injustice, and the good human life. *Journal of Social Philosophy*. Volume 53, Issue 4. P. 614-631. Retrieved from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/josp.12456> (date of appeal: 10.12.2023) (eng).
5. Gagné-Julien, Anne-Marie (2021). Wrongful Medicalization and Epistemic Injustice in Psychiatry: The Case of Premenstrual Dysphoric Disorder. *European Journal of Analytic Philosophy*. 17 (2). P. 5-36. DOI:10.15826/csp.2019.3.1.059 (eng).

FEATURES OF TEACHING PHILOSOPHY FOR STUDENTS OF THE FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND PSYCHOLOGY

V. M. Skyrtach, R. S. Martynov

The proposed article presents a meaningful justification of the specifics of philosophy teaching strategies for students of the faculty of special education and psychology.

The need to overcome the limitations of their own specialty by turning to a more generalized theoretical discourse is proven. The main dispositive strategies were studied, and it was found that philosophy rejects the fragmentary study of the personality as a set of reactions or social roles, and considers it in the way it creates its own existence in the

world, which lives here and now. In order to understand such a person, it is necessary to show students, psychologists and special education teachers its main dimensions: ontological, social, axiological, to which the concept of norm belongs.

It is shown that the problem of the conceptualization of the norm arises in connection with the comprehensive crisis of modern society, the forms of which are diverse - the strengthening of totalitarianism, terrorism, war, and the growth of deviant behavior. The idea of the norm and deviance is extremely important not only philosophically, but also psychologically and defectologically. The problem is to reveal the ontological and discursive specificity of the conceptualization of the norm problem to the students of the faculty of special education and psychology in a philosophical context.

The work presents the main options for understanding the norm in the modern scientific paradigm, and the well-founded advantages of the humanist position, for which the norm is a self-actualizing and self-improving subject.

Keywords: *philosophy, norm, deviance, learning strategies, discourse, subject.*

Скиртак Віолета Михайлівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Дніпро, Україна). E-mail: skirtachv5@gmail.com

Skyrtach Violeta Mykhailivna – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy, History and Social and Humanitarian Disciplines, SHEI “Donbas State Pedagogical University” (Dnipro, Ukraine). E-mail: skirtachv5@gmail.com

Мартинов Роман Сергійович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціально-політичних і правових наук ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Дніпро, Україна). E-mail: Martynovrs81@gmail.com

Martynov Roman Serhiiovych – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy, Social and Political, and Law Studies, SHEI “Donbas State Pedagogical University” (Dnipro, Ukraine). E-mail: Martynovrs81@gmail.com